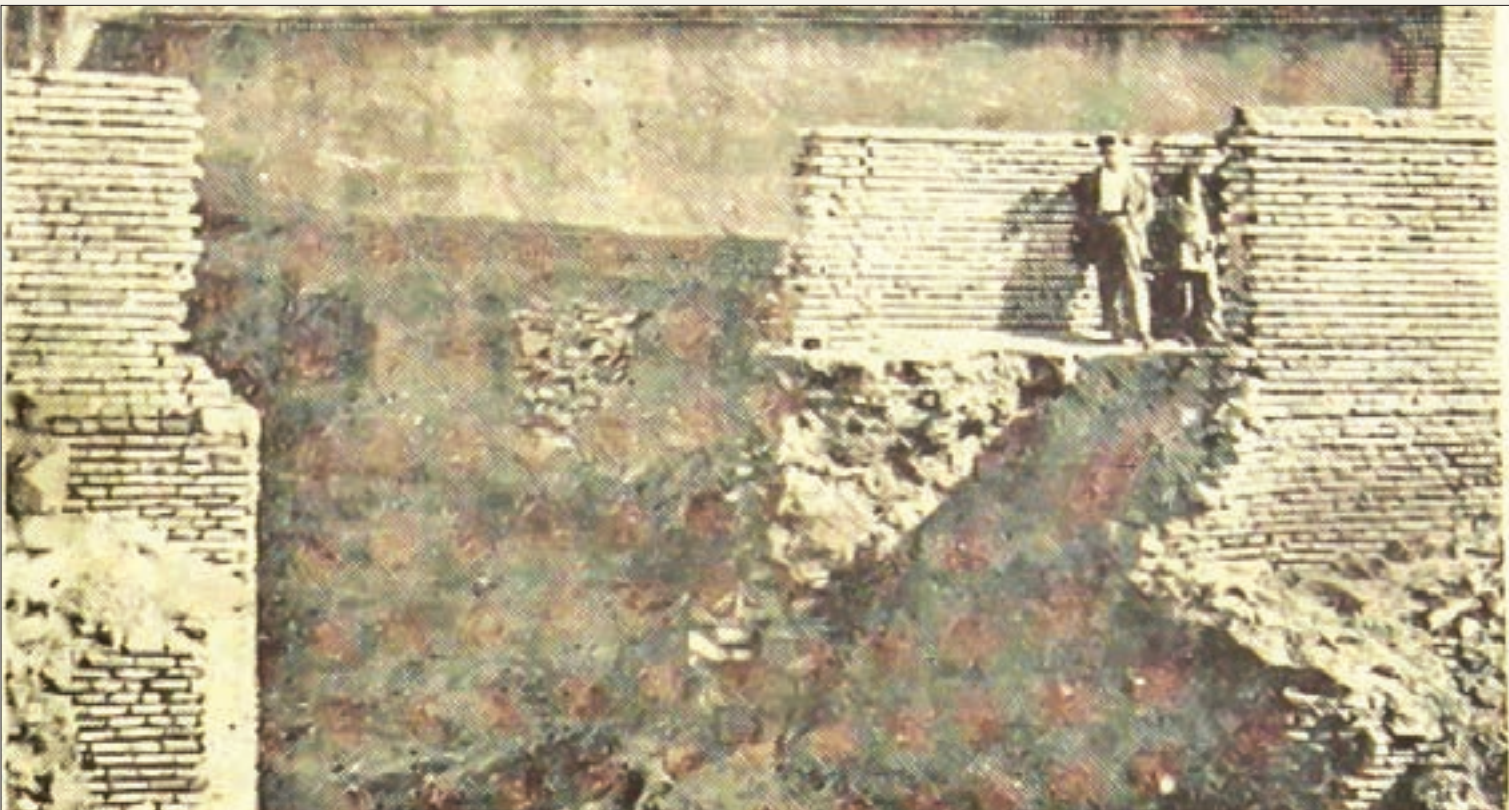

گزارشی از سیل مخوف سال ۱۳۳۳ خورشیدی که در آن حرم رضوی هم از آسیب مصون نماند

گلوله باران ۳۲ دقیقه‌ای مشهد باتگرگ‌های «تخم مرغی»

منظره خراب شدن پل روی کال قره خان

مرضیه ترابی | پدیده سیل در مشهد، برخلاف زلزله، طی تاریخ هزارودویست ساله این شهر، چندان پرتکرار نیست. دشت مشهد تقریباً از هزار سال پیش به این سو، عموماً با مشکل خشک سالی دست و پنجه نرم می‌کرد و کمتر پیش می‌آمد که رواناب‌های سطحی برای اهالی دردسر ایجاد کنند. این مسئله، به‌ویژه بعد از احداث باروی اصلی شهر در دوره شاه‌تهماسب‌یکم و در پی آن کندن خندق بزرگی در حاشیه بارو، تقریباً حل شد و اگر گاه‌به‌گاه، قهر طبیعت در قالب سیل خود را به مشهدی‌ها نشان می‌داد، این خندق، حکم ضربه‌گیر را پیدا می‌کرد و مانع از نفوذ شدید سیل به شهر و ایجاد خرابی عمده می‌شد؛ بااین حال، با تخریب این بارو در دوره پهلوی اول و دوم و پر شدن تدریجی خندق آن، مشهد در معرض هجوم پیاپی سیل قرار گرفت و رواناب‌های سطحی، براساس شیب غربی شرقی شهر، وارد آن می‌شدند و بعد از برجا گذاشتن ویرانی، گودال‌های بزرگی مانند «گود خشت مال‌ها» را بر می‌کردند. سیل‌های ویرانگر مشهد تا زمان احداث طرح سیل بند شهری در اواخر دهه ۱۳۳۰ خورشیدی، همچنان خسارات سنگین بر جا می‌گذاشتند. سیل ۹ خردادماه سال ۱۳۲۹ خورشیدی، یکی از این سیل‌های خانه‌خواب‌کن بود که باعث تخریب‌های گسترده و خسارات مالی و جانی گسترده شد و به‌عنوان یکی از سیل‌های بزرگ تاریخ مشهد، در پیشینه این شهر کهن سال ثبت شد. با وجود شهرت این سیل که بیشتر ناشی از کارهای مطبوعاتی و پژوهشی درباره آن است، شاید کمتر کسی از سیل ویرانگر سال ۱۳۳۳ خورشیدی چیزی بداند. این سیل که در ویرانگری کم از سیل سال ۱۳۲۹ خورشیدی نداشت، نه‌فقط به مناطق گوناگون شهر خسارت‌های سنگین وارد کرد، بلکه در اتفاقی نادر، به محدوده ساختمان‌ها و تأسیسات حرم رضوی هم وارد شد و حتی به داخل فضای اطراف ضریح مطهر هم راه یافت؛ اتفاقی که در مقاطع گوناگون تاریخی، نمونه‌ای برای آن سراغ نداریم و همین مسئله، باعث منحصر به‌فرد بودن سیل سال ۱۳۳۳ خورشیدی شده است. در این نوشتار، قصد داریم گزارشی هر چند مختصر درباره این بلای طبیعی در مشهد ارائه کنیم؛ واقعه‌ای که مانند سیل سال ۱۳۲۹ خورشیدی، در بهار اتفاق افتاد و شهر را دچار گرفتاری‌های متعدد و گسترده‌ای کرد.

فراوان و ایجاد سد در برابر آب، با استفاده از فرش و دیگر وسایل داخل رواق‌ها، مانع از نفوذ بیشتر آب شدند و عملاً هجوم سیل را متوقف کردند، اما در جنوب اماکن متبرکه، به‌ویژه در مسجد گوهرشاد، شرایط بسیار وخیم‌تر بود. خبرنگار روزنامه خراسان، از حجم ۷۵ سانتی‌متری تگرگ بر فراز سقف بازار زنجیر و نیز برخی شبستان‌های مسجد گوهرشاد، مانند شبستان نهاوندی خبر می‌دهد. این حجم سنگین تگرگ که بعضی اندازه آن را بزرگ‌تر از گردو و حتی در اندازه تخم مرغ دانسته‌اند، فشار زیادی به سقف شبستان و تعدادی از راهروهای مسجد وارد کرد و باعث شکافته شدن سقف در برخی قسمت‌ها شد. خبرنگار خراسان که شاهد عینی خسارات بوده است، دراین باره می‌نویسد: «جمعا شش پایه و دوازده ضربی از دو شبستان و راهرو شکاف عمیق بر می‌دارد که مشرف به خرابی است و سطح شبستان هم کمی فرونشست پیدا می‌کند. فعلاً به وسیله تیرهای چوبی بست کرده و از ریزش و خرابی بیشتر جلوگیری به عمل آورده‌اند.» (روزنامه خراسان شماره ۱۳۸، مورخ ۲۷ فروردین ۱۳۳۳ خورشیدی، ص ۴) نفوذ سیل به داخل مسجد گوهرشاد که نشان

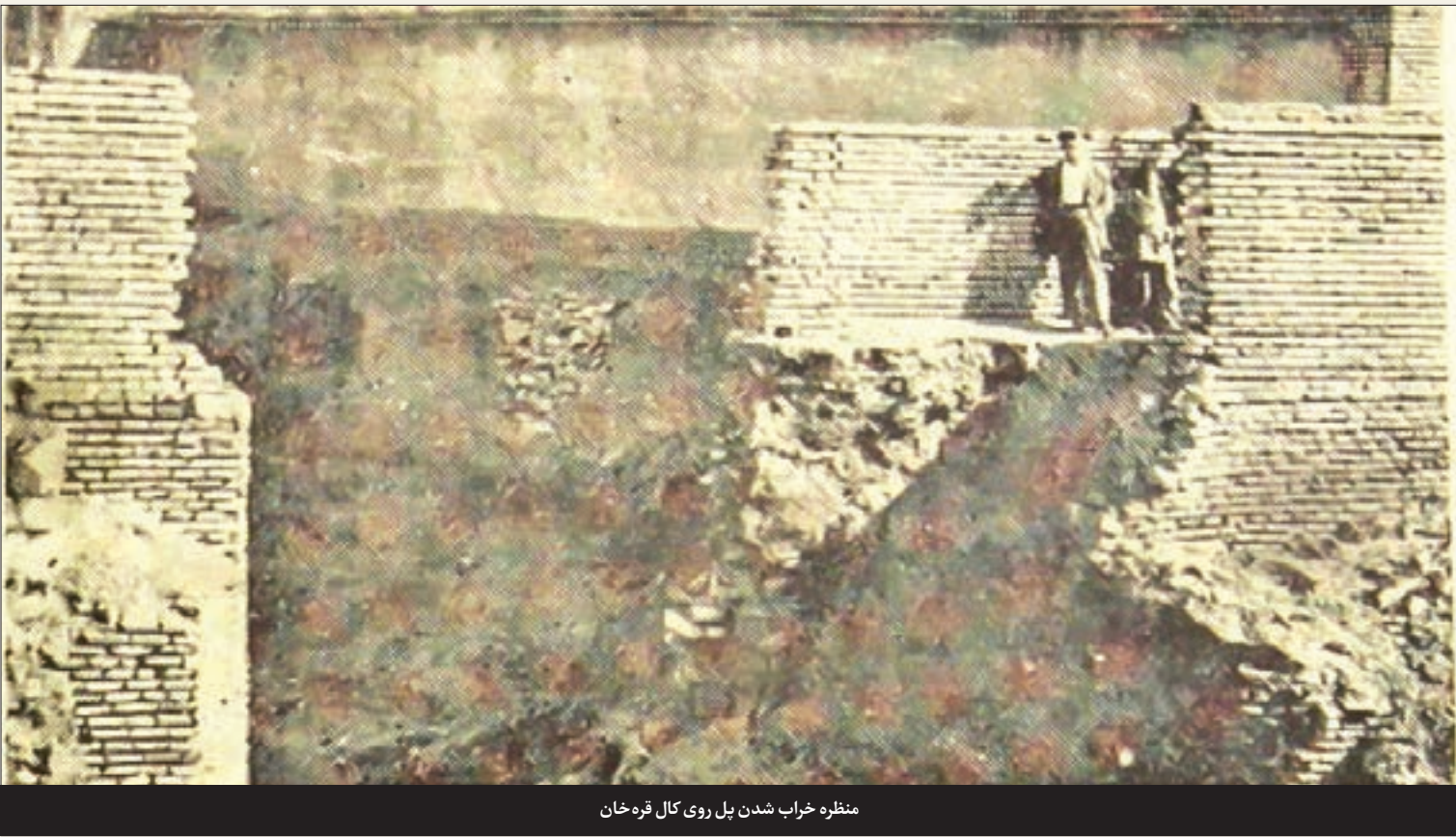
● آغاز یک فاجعه تمام‌عیار

بهار سال ۱۳۳۳ خورشیدی برای مردم مشهد بهاری پربارش بود؛ از ابتدای نوروز تا ۲۶ فروردین، کمترین پیش‌می‌آمد که آفتاب در آسمان شهر دیده شود؛ باران تقریباً روز در میان مهمان مشهدی‌هایی شد و بر لطافت هوای افزود. اما در ۲۶ فروردین، ناگهان آفتاب با تندی خاص و بی‌سابقه‌ای بر مشهد تابید؛ آن‌گونه که مردم خوشحال از شرایط پیش‌آمده، از منازل بیرون ریختند و پیاده‌روهای خیابان‌هایی مانند ارگ، مملو از جمعیت شد. بااین حال، این شادی دوام زیادی پیدا نکرد؛ ساعت ۵:۴۵ عصر همان روز دوباره آسمان ابری شد و صدای مخوف رعد و برق، در فضای شهر طنین انداخت تا مردم را مجبور کند به سرعت راهی خانه‌هایشان شوند، به این امید که باران مانند روزهای دیگر، به‌زودی بند خواهد آمد، اما زهی خیال باطل! حدود ۱۰ دقیقه بعد از شروع باران آن‌روز، بارش به شکلی سیل‌آسا درآمد و با تگرگ‌های درشت همراه شد. بارش تگرگ به‌صورت مداوم تا ساعت ۶:۲۷ بعد از ظهر، به مدت بیش از ۳۲ دقیقه ادامه داشت. این وضعیت در کنار اندازه غیرطبیعی تگرگ‌ها، باعث ایجاد شرایطی شد که انگار در آن، مشهد به مدت نیم ساعت زیر گلوله باران شدید قرار گرفته است. به فاصله کمتر از پانزده دقیقه، سیل به شهر هجوم آورد و مردم را چنان غافل‌گیر کرد که به ناچار، نیروهای ارتش، آن هم با تأخیر، وارد میدان شدند تا دست‌کم مردم را از مهلکه‌ای که درست شده بود، نجات دهند. در این بین، اتفاقی بسیار نادر رخ داد که باعث وحشت بیشتر مردم مشهد شد.

● هجوم سیل به حرم رضوی و اماکن متبرکه

حرم رضوی به دلیل موقعیتش در مرکز شهر، کمتر در معرض هجوم سیل قرار می‌گرفت. در سیل سال ۱۳۳۲ خورشیدی، آب تا کرانه‌های صحن موزه (رواق امام خمینی^(۱) فعلی) هم رسیده، اما به داخل حرم مطهر سرایز نشده بود. ولی این بار فرق می‌کرد. با سرایز شدن آب از سمت خیابان شاه‌رضا و خاکی به سمت خیابان نادری (شیرازی امروزی)، نهر خیابان به یک‌باره مملو از آب شد و چون گنجایش چنین حجم آبی را نداشت، در حد فاصل چهارهار نادری تا ورودی بست بالا، طغیان کرد و به داخل صحن عتیق (انقلاب امروزی) سرایز شد. در آن دوران، صحن عتیق نسبت به فضای ورودی بالاخیابان و پایین خیابان، چیزی حدود نیم متر گودتر بود و همین مسئله، باعث هجوم آب به داخل صحن و پر شدن فضای آن شد، صحنه‌ای خوف‌انگیز که زائران و خادم‌ان را وحشت‌زده کرد. آب خیلی سریع به دیواره‌های شمالی و جنوبی رسید و در ضلع جنوبی، از محل پنجره فولاد به داخل رواق توحید خانه جاری شد و به اطراف ضریح مطهر هم رسید. اینجا بود که خادم‌ان تلاش

روزی روزگاری مشهد

منظره خراب شدن پل روی کال قره خان

وارد آمده است. در محله احمدآباد که یکی از میادی ورود سیل محسوب می‌شد، سی خانه کاملاً ویران شد و به انبارهای گندم احداث شده در آن هم خساراتی وارد آمد. اما سنگین‌ترین خسارات مالی در محدوده خیابان ارگ، به‌ویژه میدان ۱۰۱ امروزی رقم خورد؛ جایی که در مسیر عبور کال «قره خان» بود. این کانال قدیمی، بخش مهمی از بار انتقال رواناب‌های شهر مشهد را در آن دوره، برعهده داشت. با وجود اینکه در سیل سال ۱۳۲۹ خورشیدی، تقریباً همه دو سوی کانال تخریب شده بود، ظاهراً اهالی از این خسارت سنگین درس نگرفته و دوباره در همه مسیر حاشیه کال قره خان، دست به ساخت‌وسازهای گسترده زده بودند؛ حتی اهالی به خرج خودشان، بر روی کال پلی هم احداث کردند. اما طغیان آب، نه‌تنها آن پل را تخریب کرد، بلکه دوباره به جان منازل دوسوی کال قره خان افتاد و بخش عمده‌ای از آن‌ها در هجوم سیل ویران شدند.

● جولان سیل در خیابان‌های ارگ، خاکی و کوچه

وضعیت در خیابان ارگ هم بحرانی بود. بخشی از سیلاب، از طریق خیابان ارگ و از مسیر کوچه مقابل باغ‌ملی به سمت خیابان «تلفن خانه» (خیابان خاکی) سرایز شد و از آنجا تا حدود کوچه پنجه را درنوردید و به حدود منزل آیت‌ا... قمی رسید. در این مسیر، همه محدوده کوچه‌های فرعی ارگ، حیطه حاجی کربلایی علی، کوچه‌های خمسه، دبیرستان، میلانی و... در محاصره سیل قرار گرفتند و چون مانند بسیاری از نقاط مشهد، سطح منازل پایین‌تر از کوچه و خیابان قرار داشت، وضعیت بحرانی و پیچیده‌ای به وجود آمد. بخشی از اهالی این محلات کوشیدند یا ایجاد سد مصنوعی، از خاک و نخاله ساختمانی، مسیر سیل را تغییر دهند و مانع از بروز خسارت بیشتر شوند، اما توفیق چندانی به دست نیاوردند. اوضاع در سعدآباد وخیم‌تر بود؛ بخش مهمی از خانه‌های این منطقه، دیوارهای گلی داشت و به همین دلیل، تخریب بسیار شدید بود. خبرنگار خراسان گزارش داده است: «در امتداد خیابان مولوی به طرف اراضی باغ منبع، منازلی که سطح آن‌ها از خیابان پایین‌تر است، آب وارد آن‌ها گردیده و خسارات گلی وارد کرده است.» خسارات سیل سال ۱۳۳۳ خورشیدی، هیچ‌گاه دقیقاً معلوم نشد. منابع مطبوعاتی آن دوران، به میلیون‌ها تومان خسارت اشاره کرده‌اند. تا مدت‌ها گزارش‌هایی مربوط به ترمیم و بازسازی و نیز کمک‌رسانی به سیل‌زدگان مشهد، در صفحات جرایدان دوره به‌گسترده‌گی مشاهده می‌شد. این سیل عزم متولیان امر را برای احداث سیل بند بزرگ مشهد جمع کرد و با احداث این سیل بند در اواخر دهه ۱۳۴۰ خورشیدی، خطر سیل تا حدود زیادی از سر ساکنان شهر مشهد در آن دوره، مرتفع شد.

● طغیان آب در محلات مشهد

وقتی شرایط در محدوده امن حرم رضوی چنین وضعیتی پیدا می‌کند، طبعاً اوضاع در محلات شهر بسیار وخیم‌تر است. تقریباً هیچ خانه‌ای در مشهد سال ۱۳۳۳ خورشیدی، از تعرض سیل در امان نماند. آمار اعلامی لشکر خراسان نشان می‌داد که حدود ششصد خانه در مشهد کاملاً تخریب شده و به تعداد گسترده‌ای از منازل هم خسارات سنگین و بالا

منظره خراب شدن ساختمان کنار کال قره خان جنب میدان سوم اسفند

منظره خرابی منزلی در خیابان سی متری

منظره خرابی دیگر کنار کال قره خان

اخبار
قدیم

۷۳ سال پیش اتفاق افتاد

دستگیری جیب‌بر خوش پوش

فرخدا سال ۱۳۳۱ خورشیدی، بیشتر اخبار جراید را حوادث، قتل‌ها و به‌ویژه سرقت‌ها در بر گرفته است. روزنامه خراسان در این سال در صفحه حوادث خود بی‌شمار خبر از سرقت با شگردهای مختلف چاپ و منتشر کرده است. برای نمونه در آبان این سال، دوخبر سرقت را پوشش داده که در اولی ماجرای جیب‌بری از دو زن مسافر آمده است و در دومی حکایت یک جیب‌بر معروف گفته شده که از قضا بسیار شیک و خوش‌لباس می‌گشته، آن‌چنان که کسی گمان نمی‌کرده است او یک سارق باشد. جریده خراسان می‌نویسد: «بانو ربابه، دختر خلیل، به اتفاق بانو جهان، دختر حسن که هر دو نفر اهل اصفهان می‌باشند، پریروز صبح به قصد گرفتن بلیت اتومبیل تهران از مسافرخانه مسکونی خود خارج می‌شوند. در بین راه دو نفر مرد ناشناس جلو آن‌ها را گرفته و می‌گویند که ما پانصد تومان پول گم کرده‌ایم و چون شما از این راه آمده‌اید، [بی شک شما آن پول را] پیدا کرده‌اید. زن‌ها اظهار بی‌اطلاعی می‌کنند ولی جیب‌بر می‌گویند که باید جیب‌های شما را تفتیش کنیم، به این ترتیب جیب‌برها، مبلغ دو بیست تومان وجه نقد که دو نفر زن اصفهانی همراه داشته‌اند را برداشته و به جای آن مقداری کاغذ گذارده و متواری می‌شوند. زن‌ها پس از اینکه متوجه می‌شوند چه کلاهی سرشان رفته، جریان را به کلانتری بخش ۲ اطلاع داده و قضیه تحت پیگرد است.» خبرنگار جریده خراسان خبر دوم را با تیتر «گرفتار شدن یک جیب‌بر معروف» این‌طور شرح داده است: «ساعت ۶:۳۰ بعد از ظهر پریروز علینقی، مالک فرزند حاجی محمد که از جیب‌برهای تهرانی می‌باشد، به اتهام سرقت و جیب‌بری از آقای مرتضی علاق‌بند در داخل صحن مطهر عتیق، به وسیله مأمورین آستان قدس دستگیر و تحویل کلانتری بخش ۴ شده است. جیب‌بر مزبور برخلاف سایر جیب‌برها سرووضع بسیار آراسته دارد، به‌طوری که هیچ‌کس گمان نمی‌کند که این شخص با این وضع سارق باشد.»

فتو
تاریخ

فضاسازی میدان ارگ تهران

عکسی که می‌بینید، از سری عکس‌های لورفته آلبوم کاخ موزه گلستان است که در زیرنویس عکس چنین درج شده است: «ابتدای باغ میدان ارگ تهران در حالت برف، در این عکس، سردر باغ گلستان موسوم به عالی‌قاو و نیز فضای سبز تازه‌ایجادشده میدان ارگ پیداست. به‌دستور ناصرالدین‌شاه در دو سوی این میدان فضای مشجری تحت عنوان باغ گلشن ایجاد شد که در تبدیل میدان به «نژهنگاه عمومی» نقش شایانی داشت. اعتمادالسلطنه، وزیر انطباعات دوره ناصری، تصریح دارد که میدان ارگ تا پیش از این اقدام «مجمع فضول حوالی و کناسات اهالی» بوده است.

سند
نوشت

خرج اموال بلاصاحب به نفع فقرا

گروه تاریخ و هویت؛ برابر سندی که تصویر آن را می‌بینید، وزیر مالیه مقرر می‌کند طبق قانون درآمد همه اموال بلاصاحب به نفع فقرا خرج شود. در این سند که در واقع نامه وزیر مالیه به رئیس محاسبات وزارت طرق است و ۱۱ خرداد ۱۳۱۴ خورشیدی نوشته شده، وزیر مالیه خواسته تا وجوه حاصله از فروش اموال بلاصاحب مطابق قانون ۱۳۱۳ جمع‌آوری و بااذن حاکم شرع به مصارف فقرا مقررده ماده ۲۸ قانون مدنی برسد. البته این نامه در پی تخلفی که راه‌آهن مرتکب شده، سیاهه شده است؛ لازم به ذکر

است که گویا ضمن بررسی‌های انجام شده، در صورت حساب‌های راه‌آهن این وجوه جزو عواید متفرقه و به حساب عواید مخصوص برده شده است. در متن این نامه چنین آمده است: «آقای رئیس محاسبات وزارت جلیله طرق، نظر به اینکه وجوه حاصله از فروش اموال بلاصاحب باید مطابق قانون ۱۶ اردیبهشت‌ماه ۱۳۱۴ جمع‌آوری و بااذن حاکم شرع به مصارف فقرا در ماده ۲۸ قانون مدنی برسد، ولی در صورت حساب‌های راه‌آهن وجوه مذبوره جزو عواید متفرقه منظور و به حساب عواید مخصوص برده شده است، لہذا دستور می‌دهد آنچه از اموال بلاصاحب در ادارات راه‌آهن وزارت طرق تاکنون جمع‌آوری شده و موجود است یا بعد از این به دست خواهد آمد، جزو عواید راه‌آهن و یا عواید دیگر دولتی محسوب تحویل و در ردیف ودایع اختصاصی نگاه داشته شود و مطابق قانون مذکور در فوق، به مصارف مقررده برسد.»

تقویم
تاریخ

تولد نخستین کودک ۳ دست جهان در چین

یک کلیه به دنیا آمده است. تا پیش از این، در تاریخ علم پزشکی تولد کودکی با سه دست کامل ثبت نشده بود.

منابع:
آرشیو روزنامه‌های خراسان و آفتاب شرق (فروردین و اردیبهشت ۱۳۳۳ خورشیدی)، «مزار پیر مراد» (غلامحسین بقیعی)، «تاریخ مشهد قدیم» (احمد ماهوان)، گفت‌وگوهای نگارنده با برخی معقران مشهد